

גבריאלי, לא יכול היה לטעות. בשאר הזמן היה ככל האדם.

הזמינו אותם!

כן אפשר להתווכח במצריים. בשעתו התווכחתי גם עם שיח' אל-אזור. הוא טען דבר אחד, ואני טענתי את ההיפך. זהו יסוד-היסודות של הליברליזם. ההכרה שלכל דבר יש שני צדדים. תמיד צריכים לראות את הצד השני של כל דבר.

כך גם בוויכוח בין ישראל והערבים. צריכים לראות את שני הצדדים. עלינו לראות את הצד הישראלי, ולא רק את הצד הערבי. ואתם הישראלים, צריכים לראות את הצד הערבי, ולא רק את הצד שלכם. זוהי הגישה הליברלית.

— בפוליטיקה קיימת הסכנה של ההקצנה. הפוליטיקאים רוצים להחניף להמונים, ותוך כדי כך הם הופכים קנאים יותר ויותר.

כך קרה, למשל, למיסלגת-הוופד החדשה אצלנו. אלי סאדאת התיר את הקמחה. המנהיגים היו מתונים, ליברליים. אך כאשר קמה המפלגה (לפני שנה וחצי, אחרי שהיתה אסורה מאז מפקת 1952) התגברו בה פוליטיקאים קיצוניים. הם פנו אל ההמונים. לא היה להם מצע. והם התחילו לשלחב את העם. אמרתי להם: בגלל הקיצוניות, איבדתם את המישחק. (המיפלגה התפרקה, תחת לחץ המישטר).

— הקומוניזם הוא אמונה. לליברליזם אין אמרנה, אלא יש היגיון. הקומוניסטים רוצים לנצל את הורמיני, את האמונה הקנאית, את כוחו של חומייני, למען המטרה שלהם. להם יש אמונה אחרת. ואילו אנחנו איננו רוצים בשום אמונה. זוהי תמצית הליברליזם.

ליברליזם פירושו: לכל דבר יש גם היוכו. צריכים להתווכח עם כל רעיון. משום כך, הזריברליזם מונע אלימות. כשיש ויכוח חופשי, אין מקום אלימות.

— כל העניין מסתובב היום סביב העניין הפלסטיני. כל מה שעשינו ב־30 השנים האחרונות, עשינו למען הפלסטינים. כל מה שעשה העולם הערבי ב־30 השנים האחרונות, הוא עשה למען הפלסטינים. מוכרחים להקים להם מדינה. אם לא תקום מדינה למען הפלסטינים, לא יקום שום דבר. לא יהיה שלום.

בכלל, כשביד מה אתם צריכים אותנו? בשיבול מה אתם צריכים את האמריקאים? תזמינו את הפלסטינים, שבו איתם, ותגיעו להסיכום. אם תזמינו אותם, הם יבואו.

שבו איתם, יצרו עימם בסיס לשכנות טובה. אחר־כך לא תהיה לכם בעייה איתנו ועם האמריקאים. כל העולם יקבל את ההסכם שאליו תגיעו עם הפלסטינים.

ואם אתם דואגים לכיטחון, יש לי הצעה. אתם דואגים שמא המדינה הפלסטינית תהיה שכנה רעה? עמדו על כך שכך העולם הערבי יהיה שותף להסכם, ויהיה ערב לו. כל העולם הערבי יחתום. הפלסטינים יצטרכו לקבל את זה. הם יצטרכו לקיים את ההסכם. העולם הערבי כוון ידאג לכך.

— תפקיד האינטלקטואלים הוא ליטול את הפחד מן הפוליטיקאים. הפוליטיקאים פועלים תמיד מתוך פחד. צריכים לשחרר אותם! עד כאן דברו של הסופר.

ביקור בירושלים

תופיק אל-חכים אינו פדעריבי. להיפך. הוא אינטלקטואל צנטרי מובהק — אדם המגדיר את עצמו קודם כל כמצרי, ורק אחר־כך כערבי.

כאשר אדם כזה קובע כי לא יתכן פיתרון ולא יהיה שלום בלי הקמת מדינה לפלסטינים, יש לכך משמעות עצומה. פירושו של דבר: פשוט אין מצרי כנמצא, המוכן לעשות שלום בלי הפלסטינים.

אם היתה דרושה הוכחה נוספת לכך, היא סופקה על-ידי עמיתו ובן-גילו של אל-חכים, הסופר חוסיין פאוזי, שהוא, אולי, אינטלקטואל צנטרי עוד יותר ממצרי.

הוא הזמין אותי לבקר בביתו. בקומה החמישית של בניין המשקיף על פני הנילוס, ברובע צוקי, לא הרחק מביתו של אנוור אל-סאדאת. כשהגעתי, היתה הפסקת חשמל. חדרה-המדריגות היה שרוי באפלה מחלטה. גיששתי כמו סומא ולבסוף, בעזרת המצית, גיליתי את הדירה. עזרת התמדד, בלבש כפרי לבן, פתחה את הדלת.

הסופר הדגול ישב על כסא, כאשר רגל אחד מונחת על כסא שני. בחיקו התפנק חתול אפור, שהביט בי תחילה בחשדמה. פאוזי ביקש סליחה על כי אינו יכול לקום, בגלל מחלה ברגלו.

הדלת למירפסת היתה פתוחה. המראה המרהיב של הנילוס נשקף לעינינו. פלוקה בודדה שטה דרומה. התחול ניגש להריח את מיכנסי, וחזר למקומו מהורהר.

אם הזכיר לי אל-חכים את מארטין בובר, הרי פאוזי הזכיר לי את פיאר מנדס-פראנס, הן כצורתו, הן כצורת-הדיבור, הן כחוכמתו המפוכחת.

גם הוא הפליג בוויכוחות. אל-חכים סיפר לי על מיכתב שקיבל פעם מאבא אבן. "גדול המיזרחנים של צרפת. מאסיניון. כתב לי מיכתב בערבית. הוא היה מלא שגיאות. אבן כתב לי מיכתב בערבית קלאסית, ולא היתה בו אף שגיאה אחת."

פאוזי סיפר על ביקור שערך בירושלים ב־1945. בי-ליויית הסופר האגדתי טהא חוסיין. חוסיין אמר לו: "בוא,

עם הסופר תופיק אל-חכים, לשחרר את הפוליטיקאים מן הפחד!

עם הסופר נגיב מחפוז, לבחור בדרך התקווה!

את האור בדירתה. כל האווירה השתנתה רק ב־1948. בגלל פארוק."

הרוח נדרסה

המך פארוק היה שנוא-נפשו של פאוזי, יחד עם יורשו, גמאל עבד-אל-נאצר.

הסופר, שנולד בשנת 1900, היה עדי-ראייה לגורלה של מצריים במאה הנוכחית. במלחמת-העולם הראשונה חיסלו מדינות. ב־1918, כשפאוזי היה בבית-הספר לרפואה, הופצו באויברסיטה כרוזים של תנועת ההתעוררות הלאומית, בהנהגת המנהיג החדש, סעד זגלול (ליתר דיוק: זע'לול).

יום אחד נודע שזגלול נעלם, הוא נאסר יחד עם עמיתיו. הארץ כולה קמה והתמרדה. מסילות-הברזל נעקרו. זה היה המרד של 1919, שנגיב מחפוז הנציחו באחד מספריו. בעיקבות המרד, עד אמצע שנות ה־30, היתה למצריים תקופה של פריחה רוחנית, כלכלית ותרבותית. "ארץ מתה קמה לתחייה. האוניברסיטה התפתחה, קמו בנקים וחברות מיסחריות. שמענו כי פסל מצרי בפאריס יצר אנדרטה למצריים החדשה, והבאנו אותו לקאהיר, יחד עם הפסל. אין זה פסל טוב כלי-כך, אך הוא מסמל את התקופה." הפסל, של מצריים בדמות חיה, בעלת ראש-אדם, ולידה אשה עומדת, ניצב עכשיו לפני הכניסה לאוניברסיטת קאהיר.

כל זה הפתיים, לדעת פאוזי, כאשר עדה (המשך בעמוד 40)

נלך לבקר את מגנס, יהודה לב מגנס היה אז נשיא האוניברסיטה, הומאניסט מפורסם, אבי רעיון ברית-השלום בין הציונות והערבים.

הקונסול המצרי בירושלים דאז היה מחמוד פאוזי, מי שהיה לאחר מכן שר-החוזק של מצריים. הוא סידר את הרגישה, אך ביקש מן הסופרים המצריים: "אל תספרו על זה לערבים המקומיים." הם הוזמנו לארוחה על הר הצופים. פאוזי עדיין מונה בין ידידיו את הפרופסור סמבורסקי, שעזמו נפגש אז.

פאוזי התחיל בדרכו כרופא-עיניים, הפך לאחר מכן אוקיאנולוג ונשיא האוניברסיטה של אלכסנדריה. הוא זוכר היטב איך החל הסיכסוך. ב־1947 החלה לפתע איבה ליהודים. לא ידענו כמות קודם לכן.

היו לי עשרה תלמידים יהודיים. עמדו להיערך בחינות. בא אלי קציין-ביטחון, ואמר: "היו צרות. המצרים אינם רוצים לשבת בחדר אחד עם היהודים. שאלתי את דיקן הסטודנטים, והוא אמר שלא שמע על כך. אמרתי לו: שים כמה ספסלים בחדר שלי. אם תהיה התקרית הקטנה ביותר, אצא מאולם-הבחינות יחד עם התלמידים היהודיים, ואבחנו אותם בנפרד בחדרי. אך שום דבר לא קרה. הכל היה בסדר."

בעיני פאוזי, אין הכדד בין יהודי מצרי ובין קופטי, והרי הקופטים הנוצריים הם יותר מצרי ריים אף מן המוסלמים.

באתי מן המעמד הבינוני הנמוך. כשהייתי ילד, גרנו בשכנות עם מיספחה יהודית קראית. בכל יום ששי בערב היתה האשה היהודיה באה אלי אמי ומבקשת ממנה להדליק